

Umidjon SALIEV,
Andijon davlat universiteti tadqiqotchisi

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD, dotsent Jaloliddin Yusubov taqrizi asosida

VOYAGA ETMAGANLAR ORASIDA JINOYATCHILIK VA HUQUQBUZARLIKNING KELIB CHIQISH SABABLARI VA ULARNI OLDINI OLISHNING IJTIMOY OMILLARI

Аннотация

Mazkur maqolada voyaga etmagan yoshlar orasida huquqbuzarliklarning kelib chiqishi va uni oldini olishgan qaratilgan profilaktik tadbirlar, huquqbuzarlikka moyil bo'lgan yoshlar bilan ishlashda yangicha yondashuv, yoshlarda intellektual, axloqiy rivojlani omillari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Voyaga etmaganlar, huquqbuzarlik, "huquqbuzarlikka moyil bo'lgan" yoshlar, deviant harakat, agressivlik, profilaktika, reabilitatsiya.

ПРИЧИНЫ ПРЕСТУПНОСТИ И ПРАВОНАРУШЕНИЙ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ И СОЦИАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ ИХ ПРОФИЛАКТИКИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы возникновения преступности среди несовершеннолетних и профилактические меры, направленные на ее предотвращение, новый подход в работе с правонарушительной молодежью, а также факторы интеллектуально-нравственного развития молодежи.

Ключевые слова: Несовершеннолетние, преступность, молодежь, «склонная к правонарушениям», девиантное поведение, агрессивность, профилактика, реабилитация.

CAUSES OF CRIME AND DELINQUENCY AMONG MINORS AND SOCIAL FACTORS OF THEIR PREVENTION

Annotation

This article talks about the origin of delinquency among minors and preventive measures aimed at preventing it, a new approach to work with delinquent youth, factors of intellectual and moral development of young people.

Key words: Juveniles, delinquency, youth "prone to delinquency", deviant behavior, aggressiveness, prevention, rehabilitation.

Voyaga etmaganlar orasida huquqbuzarliklar kelib chiqishini ijtimoiy omillarini o'rganish, shuningdek ularning xulqidagi turli salbiy illatlarni bartaraf etishning innovatsion mexanizmlarini yaratish va takomillashtirish oid muayayn tizimni yaratish bugungi kunning maqsad muddosidir. Jamiyatimizda uchraydigan "huquqbuzarlikka moyil bo'lgan" yoshlar bilan ishlashda ularning onggi, tafakkuri, hissiyoti, irodasi va ijtimoiy qarashlari ozgina e'tibordan chetda qoldirilsa, u holda bu masalani korreksiya qilish kundan kunga murakkablashib boradi. Jamiyatdagi ma'nan etuk insonlar tomonidan qabul qilingan xatti-harakatlar, mezon-qoidalar va me'yorlardan "o'zgacha" chekingan yoshlarni deviant xulqli bolalar deb nomlaymiz. Deviant harakat bu psixologik normal yoshlar tomonidan o'rnatilgan ahloqiy va huquqiy qoidalarni buzish xollari demakdir. Deviatziya - bu ijtimoiy muammo bo'lib, inson ruxiy olami, uning atrof-muhitining o'zgarishi bilan yuzaga keladigan muammodir. Bu ayniqsa, yoshlarning ayni o'smir yoki ilk o'spirin yoshida uchraydi. Chunki bu vaqtda yoshlarda intellektual, axloqiy va boshqa jihatlarida turli o'zgarishlar yuzaga keladigan davrdir. Bu o'zgarishlarni vaqtida to'g'rilikka yo'naltirilmasa yoshlarda anomal psixik holatining yuzaga kelishiga zamin hozirlashi mumkin. Voyaga etmaganlar - ijtimoiy munosabatlar (oilada, ta'lim muassasalari)da ijtimoiy me'yorlardan, xatti-harakatlar va qoidalaridan chekinishi natijasida biz ularning bu turdagi harakatini intizomsizlik, deb ham qaraymiz. Huquqbuzarlikka moyil voyaga etmagan yoshdagilarning agressivligi, ta'lim muassasasida o'rnatilgan ichki tartib qoidalarni pisand qilmaslik holatlari va boshqa faoliyatida o'zbiarmonlikka yo'l qo'yishi, alkogollik ichimliklar, assotsial harakatlarga moyilligi kuzatiladi.

YUqoridagilardan tashqari, voyaga etmaganlar orasida jinoiyatchilik va huquqbuzarlikning kelib chiqishining boshqa bir qator sabablari ham mavjud. Ularni o'rganib, bartaraf etish huquqni muhofaza qilish organlari yoki pedagoglarning emas balki, keng jamoatchilik yangi O'zbekiston jamiyati oldida turgan dolzarb masalalardan biridir. YOshlar orasida huquqbuzarlikka moyillik harakatlarni keltirib chiqaruvchi bir qator omillar ham mavjud. Jumladan:

- biologik omillar, ya'ni bolalarning ijtimoiy hayotga moslashuvini murakkablashtiruvchi rivojlanishida nuqsone bo'lgan bolalar (aqliy rivojlanishida nuqsone bo'lgan, zaif ko'ruvchi, ko'rish imkoniyati cheklangan, zaif eshituvchi va x.k.);

- ijtimoiy-pedagogik omillar, ya'ni bolalik davridan boshlab maktab, oila va jamoatchilikning bolani tarbiyalashdagi hatoliklari ortidan yuzaga keluvchi omillar;

- ijtimoiy-iqtisodiy omillar, ya'ni bu jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik natijasida oylik maoshining ozligi, ishsizlik va boshqalar;

- ma'naviy-axloqiy omillar, ya'ni jamiyatdagi ma'naviy kadriyatlarining toptalishi, insonlarning ma'naviy kambag'alligi yoki muayan jamiyatdagi ijtimoiy institutlarning deviant harakatlarga sodir etayotgan yoshlarga befarq yoki loqaydligi kiradi.

Voyaga etmaganlar orasida profilaktik tadbirlarni yana ko'proq amalga oshirish jamiyatimizda yoshlarning o'qishga qiziqishini oshirish, ishsizligini oldini olish, sog'lom jamiyatga yo'naltirish va jamiyatimiz a'zolarining teng huquqli vakili sifatida faoliyatini yo'lga qo'yishiga zamin hozirlanadi.

“Reabilitatsiya” - bu shaxsning huquqi, ijtimoiy nufuzini, sog'ligi, layoqatsizligini tiklashga yo'naltirilgan

kompleks, ko'p tarmoqli, bir necha bosqichli va dinamik rivojlanib boruvchi tizim bo'lib, u profilaktik va korreksiya aspektlarni o'zida mujassa etadi. Profilaktika – bu tizimdagi shaxsning rivojlanishida u yoki bu anomal chekinishlar va og'ishlarga shart-sharoitlar yaratishni yo'q qilishga qaratilgan tadbir. Bu ijtimoiy muhit bilan bevosita bog'liq jarayondir"[1].

Shu sababli, YAngi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar bilan hamnafas bo'lib jamiyatning har bir a'zosi barkamol insonni kamol toptirishga, uning natijasi, mahsulida sog'lom mustaqil fikrga ega, innovatsion izlanuvchi, mustahkam e'tiqodli, yuksak ma'naviyatli, pok vijdonli yoshlarni voyaga etkazishga o'z xissasini qo'shmoq darkordir. CHunki, barkamol avlodsiz Uchinchi Renessansni qurib bo'lmaydi. Prezident SH.Mirziyoev ta'kidlab o'tkanidek, "Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga etishi bilan bog'liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratishdan iborat"[2]

Abdulla Avloniyning "Turkiy Guliston yoxud axloq" asarida inson kamoloti haqida qimmatli falsafiy ta'limotlar keltirilib, "Janobi Haq insonlarning asl xilqatda iste'dod va qobiliyatli, yaxshi ila yomonni, foyda ila zararni, oq ila qorani ayiradigan qilib yaratgan. Lekin, bu insondagi qobiliyatni kamolga etkazmoq tarbiya vositasida bo'ladi. Agar bola yaxshi tarbiya topib, buzuq xulqdan saqlanib, go'zal xulqlarga odatlanib katta bo'lsa, baxtiyor bir inson bo'lib chiqadi. Agar tarbiyasiz, axloqi buzilib o'ssa, nasihatni kulog'iga olmaydigan, har xil buzuq ishlarni qiladigan nodon, johil bir rasvoi odam bo'lib chiqadi"[3] -deb ta'kidlaydi.

YOshlarda huquqiy madaniyat va ma'naviyat axloqiy, huquqiy va siyosiy bilimlar zamirida vujudga keladi. YAngilanayotgan jamiyatimizning asosiy maqsadi ham yoshlarni milliy g'urur, iftitor, muloqot odobi, O'zbekiston va jahonda ro'y berayotgan globallashuv jarayonlarida yuksak ilm-fan yutuqlarini egallash, madaniyat, san'at, xalq yodgorliklarini asrab avaylash, ardoqlash kabi yuksak insoniy fazilatlarini rivojlantirish, yoshlarning milliy dunyoqarashini bukilmaz darajada kamol toptirishdir.

Hozirgi kunda esa mamlakatimizda o'smir yoshdagi o'quvchilarning xulqidagi anomal nuqsonlarni to'g'rilash va profilaktika ishlarini amalga oshirishga yo'naltirilgan tizimli vazifalarni amalga oshirishda yoshlar, o'quvchi va talabalar qobiliyatlari, iste'dodlari, ichki imkoniyatlari, o'ziga xos ijtimoiy xususiyatlarini tadqiq etish uchun barcha imkoniyatlar yaratib berilgan. YOsh avlodning inson sifatida shakllanib borishi, aqliy kamoloti jamiyat tomonidan ma'qullangan axloq normalariga mos bo'lishi ularni millat ustuni bo'lib etishishlariga zamin yaratadi.

YUqoridagilardan kelib chiqib, jamiyatimizda yoshlar bilan shug'ullanuvchi har sohani nufuzini yanada oshirish, yoshlar orasida jinoyatchilikning kelib chiqish sabablarini erta aniqlash va o'z vaqtida profilaktik choralarini ko'rish, bola yashayotgan kichik sayyoradagi turli salbiy illatlarni keltirib chiqaruvchi omillarga to'sqinlik qilish shart. Muhtaram YUrtboshimiz mamlakatimiz yoshlariga qaratib "Siz axir osmonni olmoq bo'lsangiz, ne uchun elkamni tutib bermayin?" [4] degan iborani qo'llashi bejiz emas va biz har birimiz G'ofur G'ulomning mazkur jumllarini hayotiy shior qilib olishimiz shart. Chunki mamlakatimiz taqdiri yoshlar qo'lidadir.

Bunda jamiyatning har bir a'zosi huquqni muhofaza qilish organlari bilan birgalikda narkotik moddalar savdasiga, iste'moliga, agressivlikka, boqimandalikka, mas'uliyatsizlikka, suitsidga, erta nikoh holatlariga to'sqinlik qilishi lozim. O'smir yoshlarni ta'lim olishlari, o'ziga bo'lgan ishonchini barqaror qilish, davlat tomonidan ijtimoiy himoyalanganligiga ishonch hissini oshirish va ta'lim olishga

ishtiyosini kuchaytirish har birimizning muqaddas burchimizdir.

Ayrimlar voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari qatoriga quyidagilarni kiritadi: o'smarning kayfiyati va ruhiyatiga ta'sir ko'rsatuvchi hayotdagi muvaffaqiyatsizliklar; ma'naviy va axloqiy mo'ljallarning beqarorligi; shaxslar jinoiy guruhi bilan yaqin aloqada bo'lish yoki muayyan sharoitda ular o'smirlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi; ruhiyatining ayrim xususiyatlari; oila yoki jamoadagi noqulay shart-sharoitlar.S.S.Ostroumov va N.F.Kuznetsova fikriga ko'ra, oiladagi tarbiyada yo'l qo'yilgan xatolar huquqbuzarliklar sodir etishning sabablari emas, balki omillardir. I.I.Karpets nazoratsizlikka ichkilikbozlik bilan bir qatorda jinoyatga shart-sharoit yaratuvchi omil sifatida qaraydi[1]. Huquqbuzarliklarning sabablari va omillari tushunchalari materialistik dialektika kategoriyalarining muayyanlashtirilgan ko'rinishlari hisoblanadi. Demak, «sabab» va «omil» falsafiy kategoriyalarini tushunib yetmasdan kriminologiyada ularni ilmiy talqin qilish va qo'llash mumkin emas.Sababiy aloqalar –determinatsiya munosabatlari turlaridan biri. Determinatsiya –bu hodisalar o'zaro aloqasining shundan bir usuliki, bunda bir hodisaning yuzaga kelishi boshqa hodisalar

bilan belgilanadi. Determinatsiya munosabati bir tomondan belgilovchi omillar (determinantlar)ni nazarda tutsa, boshqa tomondan –belgilangan natija (hosila)ni nazarda tutadi. Determinizm umumiy printsipiga ko'ra, voqealar muayyan tarzda yuz beradi va ular yuzaga kelishi mobaynida kechadigan jarayonlar belgilovchi omillar majmuidan tarkib topadi.Falsafiy adabiyotlarda determinatsiya jarayonining quyidagi tarkibiy qismlari farqlanadi: 1) shart-sharoit; 2) faoliyat;3) harakat (oqibat, natija). Shart-sharoit deganda mazkur hodisa yoki uning xossalari yuzaga kelishi mavjud bo'lishi, o'zgarishi yoki yo'qolishini belgilovchi muhim omillar majmui tushuniladi. U yoki bu hodisa ma'lum joyda tegishli shart-sharoit yuzaga kelgan holdagina yuz berishi mumkin va muayyan shart-sharoit mavjudligi tufayli mavjud bo'lishi mumkin.«Shart-sharoit» tushunchasidan «muhit» tushunchasini farqlash lozim. So'nggi zikr etilgan tushuncha nafaqat shart-sharoit sifatida amal qiladigan omillarni, balki mazkur hodisada ikkinchi darajali ahamiyatga ega bo'lgan bilvosita omillarni ham o'z ichiga oladi. Bu qoida kriminologik tadqiqotlar uchun ayniqsa muhim, chunki ijtimoiy muhitda jinoyat sodir etilishiga imkoniyat kriminogen omillarni ham, bilvosita omillarni yoki kriminogen omillarga qarshi omillarni ham e'tiborga olish lozim. Shart-sharoitga aylanuvchi omillar belgilangan hodisa yuz bergunga qadar tasodifiy holatlarmajmui sifatida mavjud bo'ladi.Shunday qilib, o'z holicha mavjud bo'lgan muayyan omillar determinatsiya jarayonida o'zlarini belgilayotgan hodisaga nisbatan shart-sharoitga aylanadi. Shart-sharoitning mavjudligi hodisa yuz berishi mumkinligini anglatadi. Qanday qilib imkoniyat borliqqa aylanadi, nimaning ta'sirida harakat (oqibat) paydo bo'ladi? Determinatsiya jarayonining mazkur unsuriga xos bo'lgan faoliyat –sabab ta'sirida. Demak, sabab shart-sharoitni harakatga aylantiruvchi faol asosdir. Sababni faqat uning oqibati orqali tushunish mumkin va aksincha, oqibatning tabiatini faqat uning sababi orqali aniqlash mumkin, chunki ular bir-birini taqozo etadi [2]. Sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlashga nisbatan to'rt xil yondashuvni farqlash mumkin:1)«Kanditsionalistik» (shartli) yondashuv sabab deganda mazkur oqibat uchun zarur va yetarli bo'lgan holatlar majmuini tushuniladi[3].

2) An'anaviy yondashuv. Bunda tashqi ta'sir mazkur oqibatning sababi hisoblanadi. Kriminologiyada jinoyatlar ular sodir etilgan sharoit hamda boshqa shaxslar, shu jumladan jabrlanuvchilar xulq-atvori bilan bevosita bog'lanadi. Shuni ta'kidlash lozimki, kriminologiyada

sababiyatning «an'anaviy» talqini tor xususiyatga ega bo'lib, deyarli hech qachon yakka holda qo'llanilmaydi, balkidoim boshqacha yondashuvlar bilan to'ldiriladi.3) An'anaviy-dialektik yondashuv keng tarqalgan va kriminologik adabiyotlarda ancha puxta ishlab chiqilgan yondashuv hisoblanadi. Unga ko'ra, mazkur oqibatni yuzaga keltiruvchi hamma narsa sababdir. Muayyan tashqi holatlar ta'sirida obyektida o'zgarishlar yuz berishi mumkin. Ayrim mualliflar salbiy ijtimoiy-ruhiy hodisalar va jarayonlarni jinoyatchilik va jinoyatning «bevosita» sababi deb hisoblaydi.

Xulosa o'rinda shuni aytamizki, respublika miqyosida har bir tumanda voyaga etmaganlar orasida jinoyatchilik va

shunga o'xshash salbiy illatlarni oldini olishga qaratilgan diagnostik, korreksion, profilaktik va rehabilitatsion markazlari tashkil qilish. Turli vazirliklar va mutasaddi idoralar tomonidan mazkur markazlar faoliyatini takomillashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Bundan tashqari, voyaga etmaganlarning huquqlari, ijtimoiy nufuzi, o'qishga layoqatsizligini tiklashga qaratilgan kompleks, ko'p darajali, bosqichli va dinamik tizimni jamiyat, mahalla faollari bilan birgalikda innovatsion yondashgan holda yaratish zarur.

ADABIYOTLAR

1. Abdullaeva SH.A. O'spirinlarning tarbiyalanganlik darajasini diagnostika qilish va xulqidagi nuqsonlarni bartaraf etish. Monografiya. - Toshkent: Fan va axborot texnologiyalari, 2010. - 157-bet.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning BMT Bosh Assambleyasining 2019 yil 20 sentyabrdagi 72-sessiyasida so'zlagan nutqidan.
3. A.Avloniy. Tanlangan asarlar 2 jildlik, 2- jild. T., "Ma'anviyat" 2006 yil 35-bet.
4. O'zbekiston Reschpublikasi Prezidenti SH.Mirziyoevning 2022 yil 30 iyun "YOshlar kuni" munosabati bilan mamlakat yoshlariga yo'llagan tabrik nutqidan.